

Andrea Seidler

Üzleti úton a színigazgató: Christoph Seipp 18. századi útleírása Magyarországról*

Az utazás és a földrajzi mobilitás a 18. században már nem kizárólag azoknak a tehetős nemesi vagy polgári származású ifjaknak volt a foglalatossága, akik egykor keresztül-kasul beutazták Európát, hogy idegen udvarokban tapasztalatokat gyűjtsenek (*Prinzenreisen*), vagy hogy külhoni oktatási intézményekben képezzék magukat (*Kavaliersreise*, *Grand Tour*). Kibővült az a társadalmi réteg, amelyik megengedhette magának az utazást: a gyakran tekintélyes vagyona szert tevő polgárság (és a Magyar Királyság területén az európai polgárságnak megfelelő más társadalmi rétegek, mint például a köznemesség) anyagilag már abba a helyzetbe került, hogy közelebbi környezetét, sőt, attól távolabb eső vidékeket is megismerhetett. Egyre növekvő népszerűsége szert a bizonyos szakmákhoz kötődő utak is: a céhlegények vagy a kereskedők azzal a céllal vágtak neki az utazásnak, hogy a gazdasági szempontból korábban már felderített területeket saját céljaikra kiaknázzák, vagy éppen – amint ez a Magyar Királyság esetében is történt – újonnan fedezzenek fel országokat, országrészeket. A korszak szokásainak megfelelően ezeket a tapasztalatokat olykor le is jegyezték.

A 18. század második felében már utazási kézikönyvek álltak az utazók rendelkezésére, s ezek lehetővé tették, hogy a leendő utazók már az utazás előtt megszerezzék első benyomásaikat az úticéljukról.¹ A 18. század modern utazási és kommunikációs lehetőségei, a sajtó, a gyorsan fejlődő könyvnyomtatás, a vásárlás vagy az olvasóköri tagság révén az olvasmányokhoz való könnyebb hozzáférés, és még sok minden más tényező hozzájárult ahhoz, hogy az idegen tájakról feljegyzett ismeretek valóban eljussanak az érdeklődőkhöz. Az utazás során szerzett tapasztalatok feljegyzése legkésőbb a 17. század elejétől vált általánossá, köszönhetően Francis Bacon 1625-ben, az utazásról kiadott, *Essay of Travel* című értekezésének. Ebben Bacon az útinapló írását minden utazó számára elengedhetetlen feladattá, egyenesen morális kötelességgé tette. Megfogalmazása szerint:

* A szerző jelen tanulmánya bővebb, részletesebben kidolgozott változatban eredetileg németül jelent meg. Seidler, Andrea 2007: Freude und Tücken des Reisens: die Zips in einer Reisebeschreibung des späten 18. Jahrhunderts. In: Kriegleder, Wynfried – Seidler, Andrea – Tancer Jozef (Hrsg.): *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*. Edition Lumière, Bremen, 225–243.

¹ Erről lásd Tancer 2005: 295–296.

„Furcsa dolog, hogy tengeri utazásokon, ahol az égen és vízen kívül semmit sem látni, az emberek naplót szoktak vezetni, ellenben szárazföldi utakon, ahol annyi a megfigyelni való, rendszerint mellőzik ezt, mintha csak a kockázat méltóbb volna a megörökítésre, mint a tapasztalat. Hozzuk tehát szokásba a naplót.”²

Az angol filozófus ajánlása tehát a szárazföldi utazóknak szól, akiket egyébként írásában élesen megkülönböztet a korábban már egy sor felesleges dolgot összeírkáló tengerjáróktól.

A KIADÓK SZEREPE

Az utazási irodalom olvasása, az almanachok, kézikönyvek tekintetében jelentkező bőséges kínálat felkeltette az érdeklődők kíváncsiságát: folyamatosan nőtt az utazni vágyók száma, s ennek nyomán azoknak a száma is, akik élményeiket készséggel lejegyezték, hogy azután írásaikat eladják az érdeklődést mutató kiadóknak. A 18. század végi kiadói katalógusok bizonyítják, hogy az utazási irodalom kiadása virágzó üzletággá vált.

Az utazási irodalom kiadásának az európai könyvpiacra betöltött szerepét, gazdasági értékét jól illusztrálja egy bécsi példa. A Zahlheim által 1776-ban alapított olvasóköri (*Lectur Cabinet*) katalógusa témák szerint csoportosítva vette számba a kiállított könyveket: filozófia, irodalom, művészet 80 darab kötet, színház 14, költészet 43, regény 32, heti- és havilapok 23, életrajzok és utazások 20. Az utóbbi csoportba tartozott továbbá 14 idegen nyelvű – angol és francia – munka is.³

Vajon hol lelhető fel ez a rengeteg, késő 18. századi útleírás? Ismerjük a híres 17. és 18. századi világutazók feljegyzéseit, azokét, akik hosszú évekig tartó felkészülés után szeltek át a tengereket, hogy uralkodók birodalomépítő kívánságainak eleget téve új befolyási övezeteket vagy piacokat derítsenek fel, és ismerjük a tudósok feljegyzéseit is, akik ezeken a hajókon utaztak, és egy előzetesen összeállított szempontrendszer alapján leírták megfigyeléseiket. A mai olvasó számára ugyanakkor talán kevésbé ismertek, vagy éppen ismeretlenek azoknak az utazóknak a feljegyzései, akik hivatalos megbízatás nélkül utazgattak szerte Európában:

² Bacon 1985 [1625]: 113–115 (Essay Nr. 18.), az idézett szöveg: 113. A magyar fordításra lásd Julow (ford.) 1987: 79.

³ *Einrichtung des neuen Lectur-Cabinetts zu Wien im Jahr 1776*. A kiadvány függeléke tartalmazza a folyóiratok, brosúrák jegyzékét. A szöveg kiadására lásd Jesinger (Hrsg.) 1928 [1776]. Hasonló még a *Catalogue des livres latins, françois, italiens, anglois et allemands, que servent de premier fonds au cabinet litteraire privilegie a Vienne de Jean Thomas Nob. de Trattner, dans sa maison au Graben* (Vienne 1780) tematikus listája: geográfiák, topográfiák, útleírások (99 darab), szótárak, filológiai munkák (88 darab), térképek, rézmetszetek (15 darab), építészeti művek hozzájuk tartozó metszetekkel (19 darab), természetismereti, természettörténeti művek, állam, város, vidék gazdálkodásával foglalkozó munkák (119 darab), szellemi történet, világörténet, híres emberek története, etc. (307 darab), szépművészetek (67 darab), tudományok és tudósok történetével foglalkozó munkák, könyvnyomtatás és könyvészeti művek (39 darab), költészet, színház, regény (706 darab).

tudósok, tanárok, üzletemberek, kézművesek, s más kritikus szellemei a kornak. Utazásaiknak gyakran előre meghatározott céljuk volt: Johann Pezzl⁴ valláskritikai szempontból utazta be Bajorországot, Hoffmannsegg gróf⁵ azért vágott neki a hosszú, magyarországi utazásnak, hogy poroszországi természetrajzi gyűjteményét magyar földről származó különlegességekkel gyarapítsa, Born Ignácot⁶ pedig a mineralógia iránti érdeklődés hajtotta, amikor beutazta a Temesi Bánságot, Erdélyt, valamint Felső- és Alsó-Magyarországot.

Az utazási tapasztalatok nyomtatásban való közzététele nemcsak a kiadók, de a szerzők számára is jövedelmező üzlet volt. Akadtak olyan hírességek a korban, akik nagyvonalúan tudták finanszírozni utazásaikat a könyveikből származó bevételeikből, amint azt Friedrich Nicolai – a negyedévente megjelenő *Allgemeine deutsche Bibliothek* kiadójának – példája is mutatja.⁷

MAGYARORSZÁG, MINT ÚTI CÉL

A Magyarországra, de különösen annak valamely eldugott kis szegletébe történő utazást, úgy tűnik, csak kevesen vállalták a korszakban. Ekkor a kiépített posta-utak ellenére is nehezen járható úthálózat, kétes biztonságú útvonalak, valamint kulturális és etnikai sokszínűség jellemezte Magyarországot. Az országgal kapcsolatos előítéletekről és valódi félelmekről értekeznek a Johann Lehmann álnéven Pozsonyból az erdélyi Szebenbe utazó Christoph Seipp, aki az 1785-ben, *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen* címmel közzétett munkájában próbálta ezeket valamelyest enyhíteni. Az *Allgemeine deutsche Bibliothek* ismeretlen recenzense Seipp kis kötetéről talán a kelleténél is részletesebb leírást ad:

„A szerző rögtön, könyvének bevezető soraiban bevallja, hogy semmi más célja nincs, mint hogy olvasóit meggyőzze arról, az ember egészen kényelmesen utazhat olyan tájakon, amelyeknek neve néhány bennszülött, de sokkal inkább a külföldiek számára riasztó: amit itt vagy ott mondanak, csupán túlzó híresztelés.”⁸

⁴ Pezzl 1784.

⁵ Hoffmannsegg 1800.

⁶ [Born] 1774.

⁷ Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811) író, kiadó, az északnémet protestáns felvilágosodás kiemelkedő alakja Berlinben. Számos írásműve mellett az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* (ADB) című, 1765 és 1806 között kiadott recenziós folyóirata a korszak európai értelmiségi köreiben az egyik legnagyobb hatású recenziós folyóiratnak számított. Nicolai magyarországi utazásáról az 1785-ben, Berlinben kiadott többkötetes művében ír. A munka címe csalóka, hiszen a Német Birodalomról, Svájcra viszonylag kevés szó esik, viszont II. József Bécséről, Magyarországról annál részletesebben ír. Nicolai 1785.

⁸ „Der Verfasser bekennt gleich zu Anfang seiner Einleitung, dass er keinen andern Endzweck habe, als seinen Lesern zu sagen, dass man ganz bequem durch Gegenden reisen könne, deren Name manchen Inländer und vielmehr Ausländer schrecke: was er noch hier und da äusserte, sey bloß Zugabe” (1786). ADB Bd. 69., Stk. 1. 467–470.

Ha a botanikusok, tanárok, műkedvelők a rekkenő hőséget, számtalan kényelmetlenséget magukra vállalva eddig be is merészkedtek volna az ország belsejébe, a főútvonalaktól félreeső területek előtt bizonyára megtorpannának, hiszen mindenféle gonosz esetekről, verekedésekről, fosztogatásokról szóló híresztelések riasztják vissza a gyanútlan utazót. A szerző csakis a tudományok fejlődése szempontjából sajnálja a kihagyott lehetőségeket, mivel a bátor utazót a rengeteg botanikai, ásványtani, művészeti kincs bőségesen kárpótolná. Éppen ezért azt javasolja, hogy „fegyverrel szerezzenek méltóságot maguknak”, rögtön be is ismerve ugyanakkor, hogy ez az eszköz nem feltétlenül tartozéka az utazók úti poggyászának.⁹

Az elhagyatott országrészek, különösen a felső-magyarországi vármegyék fölött elterülő északkeleti útszakasz és a Balkánra vezető délkeleti szakasz számított a legfélelmetesebbnek a biztonság hiánya miatt. Rémületet keltő jelentéseket olvashatunk többek között egy 1760-ból származó útleírásban, amelynek szerzője a Duna mentén utazott egészen Konstantinápolyig. A beszámolóból kiderül, hogy

„a Buda és Eszék közötti útvonal még békeidőben is a nagyon veszedelmes, amit ennek ellenére katonák sem védenek. A szerző saját, néhány évvel korábbi Bécsből Eszékre vezető útjára hivatkozik, amikor arra buzdítja e veszedelmes vidékeken utazókat, hogy saját maguk és kocsijuk épségének érdekében fogadjanak fel 6–8 cigányt, akik szerény pénzügyi ellenszolgáltatás fejében védelmet nyújtanak számukra.”¹⁰

Az is kiderül, hogy léteztek rablók soraiból rekrutálódott csoportok is, amelyek alapvetően azzal a céllal szerveződtek, hogy némi védelmi pénz fejében az utazó rendelkezésére álljanak, s más rablóbandától megvédjék őket.

A rablóbandák tényleges működéséről a korabeli újsághírekből, vagy éppen a nyomtatásban is kiadott halálos ítéletekből szerezhetünk további információkat. Az utazók ellen elkövetett rablógyilkosságok az egyszerű rablások mellett igen gyakori, a rendi jog által szankcionált bűncselekmények közé tartoztak a Magyar Királyság területén. Egy 1782. évi, rablókból és gyilkosokból álló banda ellen hozott halálos ítélet az ország északkeleti részén fekvő Hont vármegyében elkövetett rémtetteket taglalja.

⁹ ADB Bd. 69., Stk. 1. 467.

¹⁰ „[...] Wegen denen Räubern ist es auch in Friedens-Zeiten in selbigem Strich Landes, von Ofen bis Esseck, sehr gefährlich und unsicher, zu reisen, zumahlen bey ermangelnder Escorte der Soldatesca, welcher der Author dieser kurzgefassten Nachricht um so mehr bezeugen kann, als er vor einigen Jahren eine Reise von Wien bis nach Esseck [...] unternehmen müssen, allwo an denen gefährlichen Orten die Land-Kutsche sich mit 6. oder 8. Zigeunern (deren Gesindel es fast überall in Ungarn gibt) versehen, und zu ihrem Schutz vor leidentliche Bezahlung mitnehmen müssen [...]”. Montag 1760: 38. A szerző a művében egyes szám harmadik személyben beszél saját magáról.

„Egy 80–100 tagú, szénégetőkől, cigányokból és más naplopókból összeverődött rablóbanda mintegy 12 éven át iszonyatos kegyetlenséggel elkövetett rablásokból és gyilkosságokból tartotta fenn magát. Ez idő alatt legalább 40 embert, köztük számos utazót, gyolcsost, közsőrúst, olejkárt, s más szatócsot gyilkoltak meg. Az utazókat rendszerint vásárlási szándékot színélve becsalogatták az erdő mélyén összeeszká-bált szállásukra, hogy ott azután a legkülönbözőbb módon halálra gyilkolják őket. Hogy a közelben éppen elhaladók semmi zajt ne halljanak, egy 10 tagú cigánybanda muzsikált. A gyilkosok a holttesteket rögtön betették az ágyuk alá, s azután éjnek idején megnyúzták, feldarabolták és a húst az ízlésüknek megfelelően megfőzték, megsütötték vagy éppen megfüstölték.”¹¹

Ráadásul az utazót nemcsak az emberek, hanem sokszor az állatok részéről is számtalan veszedelem fenyegethette. Különösen veszélyesek voltak télvíz idején az élelem után kóborló farkasok. A Duna mentén Konstantinápolyig utazó ismeretlen szerző, leírásában igen érzékletes képet fest a kóbor farkasok okozta veszedelmekről:

„A kóbor farkasokról pediglen megjegyzendő, hogy különösen az utazókra veszélyesek, leginkább télvíz idején, amikor a lápvidék hó alatt van és minden befagy. Ilyenkor egyszerre 15–20 farkas is mutatkozik, feltűnnek a falvakban, de még az utakon is, hogy táplálékot keressenek. Megesett, hogy ezek a bestiák egy lovas futárt támadtak meg, és a küldöncöt a lovával együtt felzabálták. Így tanácsos az ilyen futárokat, vagy a gyakran egyedül utazó postakocsisokat égő kanóccal ellátni, melyek a nyeregbe kötve állandóan villogó fényt adnak, s így az út folytatható, anélkül, hogy a farkasok támadásától kellene tartani.”¹²

¹¹ „[...] so bekannten die Arrestanten [...], dass sie Glieder einer Räuber Bande von 80 bis 100 Köpfen wären, die aus Kohlbrennern, Zigeunern, und anderen müßigen Gesindel bestünden, und sich bloß durch Rauben und Morden unter allen nur ersinnlichen Ausschweifungen schon das zwölfte Jahr ernähren. Wie sie dann ferner erzählten, dass während dieser Zeit allein durch ihre Hände wenigstens 40 Personen meistens Reisende, Leinwandhändler, Schleifer, Oehl- und andere Krämer umgebracht worden seyn, und dass sie die Reisenden unter dem Vorwande etwas von ihnen kaufen zu wollen, in den Wald als ihren Aufenthaltsort gelockt, alldort sonach sämtliche auf verschiedene Art ermordet, und damit die Vorübergehende kein Gewinsel, der unglücklich Zusammegemetzelten hören möchten, eine Gesellschaft von Musikanten von 10 Köpfen beständig unterhalten hätten, die stets musizieren mussten. Nach verübter grausamsten Todtschlägen verbargen diese Unholde unter Tags die Leichnam unter ihren Betten, zur Nachtzeit hingegen zogen selbe ihnen die Haut ab, zertheilten die Körper in verschiedene Stücke, kochten, brueten, und räucherchten das Fleisch nach ihrem Geschmack.” Einsiedl 1782.

¹² „Von obgedachten Rohr-Wölfen ist zu bemerken, daß selbige denen Reisenden sehr gefährlich, und zwar Winters-Zeit, wenn die Moräste mit Schnee und Eis bedeckt sind, da selbige jezuweilen zu 15. bis 20. sich sehen lassen, und sogar in denen Dörfern und auf den Land-Straßen ihren Fraß suchen, dahero sich einmahls begeben, daß ein Ordonnanz-Reiter, welcher an seinen bestimmten Ort verschicket, von solchen grimmigen Thieren angefallen, und von ihnen Mann und Pferd aufgefressen worden; Dahero solche Ordonnanzen, oder auch Postillions, welche oftmahls ganz alleine ihren Ritt machen müssen, sich mit brennender Lunten versehen, die sie am Pferedesattel anbinden, und etliche Ellen von selbiger nachschleppen, welcher

Az utazás tehát nem csupán örömet jelentett, hanem rengeteg problémával is együtt járhatott, sőt szélsőséges esetben akár még az utazó életébe is kerülhetett. Ez még akkor is így volt, ha Seipp, alias Lehmann az európai utast arra buzdítja, hogy Magyarországot semmi esetre se hagyja ki úti céljai közül.

AZ UTAZÁSI IRODALOM TIPOLOGIZÁLÁSA

A Magyar Királysággal foglalkozó, eddig feltárt utazási irodalmat az alábbi szempontok szerint tipologizálhatjuk:

1. A szerző származása szerint – tekintet nélkül az anyanyelvére:
 - amikor a szerző Magyarország vagy Erdély területéről származik, és beutazza mind a hazai, mind a külhoni tájakat (így például Bethlen Miklós, Teleki József,¹³ Gottfried von Rottenstein¹⁴ vagy Christoph Seipp);
 - illetve amikor a szerző valamely európai országból származik, és így utazza be Magyarországot (Edward Brown,¹⁵ Johann Georg Keyßler,¹⁶ Ignaz von Born, Graf von Hoffmannsegg, Franz Josef Sulzer,¹⁷ Robert Townson¹⁸).
2. A szövegek tartalma szerint:
 - a szerző utazhat elsősorban tanulmányi és tudományos érdeklődésből (Teleki József, Ignaz von Born, Graf von Hofmannsegg, Franz Josef Sulzer, Robert Townson);
 - utazhat esztétikai, művészeti érdeklődésből (Gottfried von Rottenstein);
 - esetleg politikai, gazdasági érdeklődésből (Christoph Seipp alias Johann Lehmann¹⁹).

A fenti lista távolról sem teljes, s az egyes címek számbavétele sem tekinthető még lezártnak. Jelen tanulmányunk középpontjában egy 1793-ban Frankfurtban és Lipcsében megjelent, 520 oldalas útleírás áll, amelynek címe *Reise von Pressburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen*.²⁰ A névtelen mű szerzője az előszóban „pozsonyi polgár”-nak nevezi magát, aki szűkebb hazája iránti rokonszenyből állította össze kompendiumát. Nem bizonyítható, hogy a korabeli olvasó számára köztudott lett volna, hogy a névtelen

Lunten, beständig Feuer=Funken um sich wirft, und durch dieses Mittel können sie ihren Marsch, ohne von denen Wölfen attackieret zu werden, fortsetzen.” Einsiedl 1782.

¹³ Bethlen és Teleki útinaplói illetve önéletírásai életükben nem jelentek meg nyomtatásban. Modern szövegkiadásokra Bethlen esetében lásd V. Windisch (s.a.r.) 1955; Teleki önéletírására pedig Tolnai (szerk.) 1987.

¹⁴ Rottenstein 1783, 1784. Szövegei a csillagász Johann Bernoulli gyűjteményének 17. kötetében jelentek meg Berlinben. Bernoulli 1781–1784.

¹⁵ Brown 1686.

¹⁶ Keyßler 1741. Úti beszámolóinak számos német és angol nyelvű kiadása jelent meg.

¹⁷ Sulzer 1782.

¹⁸ Townson 1797.

¹⁹ Lehmann 1785.

²⁰ [Seipp] 1793.

utazó mögött Christoph Seipp, a pozsonyi színikazgató, számos szórakoztató mű szerzője rejtőzött.²¹ Az 1793-ban megjelent útleírás harmadik fejezetében Lehmann „kevésbé ismert könyvére” hivatkozik,²² amelyben egyes szám harmadik személyben – ami egyébiránt művének jellemzője – saját magáról ír. Statisztikai munkájában Martin Schwartner is rámutat arra, hogy Seipp és Lehmann egy és ugyanazon személy.²³ A wormszi születésű Seipp eredetileg Jénában, Giessenben és Heidelbergben tanult teológiát és jogot, majd a színészi pálya kedvéért feladta tanulmányait. Kezdetben különböző, egyébként sikeres vándorszínházak tagjaként járta be a Német Birodalmat. A források tanúsága szerint 1774-től Pozsonyban lépett fel. 1781-ben Seipp Pozsonyból Temesvárra utazott, majd Szebenben lépett színpadra, ám végül elhagyta Erdélyt, hogy visszatérjen választott hazájába, Pozsonyba. Valószínűleg ezeket az élményeket jegyezte le az 1785-ben megjelent útleírásában. 1786-ban azonban a színész ismét nekiindult a nagyvilágnak. Seipp útja ezúttal Morvaországon, Szilézián keresztül a Kárpátok által körülölelt Szepességbe vezetett, majd innen a tokaji borvidéken, a máramarosi hegyeken át Erdélybe, ahonnan Kolozsváron, Tordán, Szebenben, Temesváron keresztül visszajött Magyarországra, Szeged, Kecskemét, Pest érintésével egészen Pozsonyig. Utazásának célja pusztán szakmai természetű volt, saját megfogalmazásában:

„Ha az író utazik, akkor erre munkája kényszeríti. Ilyenkor nincs ideje arra, hogy a látottak végére járjon, csupán észleli azokat, s gondolatait zsebre teszi. Vajon miért utazza a szerző keresztül-kasul Magyarországot? Azt állítják, hogy szakmai utakat tesz.”²⁴

A szerzőt a hivatása készítette arra, hogy beutazza Magyarországot: fellépett a színtársulattal, és igyekezett az újabb fellépésekhez olyan helyeket felkutatni, ahol a német színház iránt érdeklődés mutatkozott.²⁵ Seipp útleírásának előszavában a művészi egyszerűség retorikája mögé bújva mutat rá arra, hogy vál-

²¹ Például a nyolcvanas években többek között a *Briefe buntschäkigten Inhalts* munka szerzője ([Seipp] 1788). Azonban néhány színdarabot is írt, többek között például *Die Tabacksdose: eine Anekdote fürs Theater* ([szerző nélkül], [S. l.], 1780); *Das Steckenpferd: Toleranz: ein Lustspiel in vier Zeittheilchen* ([szerző nélkül], [S. l.], [év nélkül]); *Für seine Gebieterin sterben: ein Trauerspiel in fünf Aufzügen von Christoph Seipp* (P. U. Mahler, Preßburg – Leipzig, 1785).

²² Amelyről azt állítja, hogy „Er muss sich dessen bedienen, doch nur so, wie man sich einer Charte bedient. Auch hat sich zwischen der Zeit, als Lehmann gereist ist, und des Verfassers Reise, manches verändert. Dies wird sorgfältig bemerkt werden. [...] berichtigt [...] so sorgfältig als man immer nur gegen sich selbst seyn kann. (Vagyis az utazónak ezt kell használnia, de csak úgy, ahogy egy térképet használnak. A Lehmann és az író utazása között eltelt időben egy s más azért megváltozott. Ezt gondosan észre kell majd venni [...], helyesbítenit kell [...], legalább olyan gondossággal, ahogy az ember magával szemben eljárna.)” [Seipp] 1793: 393.

²³ Schwartner 1798: 19.

²⁴ „Wenn der Verfasser reist, so nöthigt ihn sein Beruf dazu. Er hat dann nicht Zeit, der Sache, welche er sieht, bis auf den Grund nachzuspüren, er bemerkt sie, und setzt seine Gedanken darüber in seine Brieftasche. Warum der Verfasser gerade durch und um Ungarn reist? Es ist gesagt, daß er Berufsreisen mache.” [Seipp] 1793: előszó.

²⁵ [Seipp] 1793: előszó.

lalkozása mennyire egyedülálló, mennyire nincs konkurenciája, ahogyan ő fogalmaz: „a szerző egyedül utazik”. Hangsúlyozza, hogy könyve megjelenésének időpontjáig csak kevés, az övéhez fogható szöveg állt az utazó rendelkezésére, ami az olvasót végigkalauzolhatta volna Magyarországon. Seipp, könyvének minden fejezetében figyelemre méltó politikai és gazdasági előismeretekről tesz tanúbizonyságot, s munkájában ezt a tudást szembesíti, megerősíti, vagy éppen revideálja a ténylegesen megélt tapasztalataival.

A legtanulságosabb szöveghelyek közé tartoznak azok, amelyekben Seipp Magyarország etnikai sokszínűségével, az ebből adódó konfliktusokkal, és II. József soknyelvűséget érintő intézkedéseivel foglalkozik,²⁶ de kitér a magyar *natio* problémáira, lakosságának magyarokra és idegenekre, nemesekre és parasztokra történő felosztására is. A szerző részletekbe menően foglalkozik továbbá mindazon konfliktusforrásokkal, amelyeknek következtében II. József politikája végül zsákutcába jutott. Igen érzékletesen taglalja azt a tényt, hogy a korabeli Magyarország lakosságának nagyobbik része idegen nemzetbéliekből áll: románok, ruszinok, szlovákok, lengyelek, németek, csehek, örmények és még sokan mások élnek itt, akiknek a magyarok (ti. a nemesek) ellen időről időre felhozott panaszai egészen az uralkodó füléig jutottak.²⁷

A Seipp által is leírt, erőteljes megosztottság volt jellemző Magyarországra a II. József nyelvrendeletének bevezetése előtti időkben, a rendelet értelmében azonban 1784 áprilisában az egész Monarchia területén a német lett a hivatali nyelv. A nyelvrendelet a Magyar Királyság területén nagy felzúdulást keltett: a kortársak számára úgy tűnt, hogy az ország lakosságát egyrészt teljesen előkészítetlenül érte, másrészt diplomáciai szempontból a rendelet bevezetésének időpontját sem sikerült jól megválasztani – közvetlenül a Szent Korona Bécsbe szállítása után történt. Mindkét intézkedés rendkívül mélyen érintette a magyarokat, akik az 1770-es évek végétől a saját nemzeti nyelvük fejlődéséért küzdöttek, s próbáltak elhatárolódni II. József birodalmi patriotizmusától.²⁸ A császár azonban nem cselekedett átgondolatlanul vagy akár spontán: a források azt bizonyítják, hogy gróf Kaunitz Vencel, aki többek között a nyelvrendelet bevezetését is indítványozta, tanácsadóként mindvégig mellette állt. Valójában a Mária Terézia által 1777-ben bevezetett, általános iskolakötelezettséget előíró *Ratio Educationis*

²⁶ A 18. század második felében Magyarország népességének összetétele a következőképpen alakult: 40% magyar, 10% német, 50% szlovák, román, örmény stb. Schwartner Márton statisztikai munkájában azt is hangsúlyozza, hogy egy tucat különböző nemzetiség élt együtt a korabeli Magyar Királyság területén. Schwartner 1798. A korabeli demográfiára pedig Csáky 1981: 16–18.

²⁷ „Die in Ungarn sehr starke Menschheit der Fremden besteht aus verschiedenen Nationen: aus Wallachen, Rusniaken, Slawaken, Polaken, Deutschen, Böhmen, Armeniern und noch vielen. Diese alle zusammen klagen nun einstimmig, mehr oder weniger, über die Einheimischen (die Edelleute). Das Klagegeschrey ist bis zu dem Ohr des menschlichsten Beherrschers, der jemals den Thron geziert hat, gekommen [...]” [Seipp] 1793: 116.

²⁸ Elgondolkodtató, hogy a német nyelvkönyveket latinul adták ki. Rát Mátyás ezt a gyakorlatot a *Stats-Anzeigen* hasábjain 1788-ban megjelent tanulmányában erősen kritizálta. SA Bd. 12. 339–359. Német–magyar kézikönyvek, szótárak teljesen hiányoztak.

tekinthető a birodalmat átfogó németnyelvűség alapkövének. A Ratio értelmében a német nyelv oktatott tantárgy lett, s a rendelet azt is előírta, hogy minden iskolában kétnyelvű tankönyveket használjanak.

Seipp a császár reformjainak túlságosan gyors végrehajtását kritizálta. Véleménye szerint a császár sokkal elővigyázatosabban is eljárhatott volna, s talán nem kellett volna az újíto szándékú porosz uralkodót, II. Frigyeszt példaképnek tekintenie. Seipp megítélése szerint csak egy III. József lehetett volna képes mindazt megvalósítani, amit II. József szeretett volna.²⁹

A német hivatali nyelv bevezetését gyakorlatilag az összes vármegyei törvényhatóság a leghatározottabban visszautasította. Az ellenvetéseket megfogalmazók valamennyien a magyar nyelv, vagyis Magyarország nemzeti nyelvének teljes kihalásától tartottak. A hivatalviselők „germanizálásáról” szólva pedig az is valószínűtlennek tűnt, hogy az addig latin nyelven levelező hivatalnokok a császár által előírt három és fél esztendő alatt megtanuljanak németül. A kereskedelem is tartott a német nyelvrendelet okozta veszteségektől és hátrányoktól. Seipp megítélése szerint a magyar nyelv kihalását a rendelet szükségszerű következményének tekintő negatív propaganda elsősorban az üzleti világból indult ki, azoktól a kereskedőktől, akik – a nemességtől, a hivatalnokság egy részétől és az ifjúságtól eltérően – egyáltalán nem voltak járatosak a német nyelvben. A szerző, aki korábbi publikációiban kizárólag a Monarchián belüli egységes nyelvhasználatának előnyeit hangsúlyozta,³⁰ útleírásában igencsak szolidárisnak mutatkozik a megfélemlített és becsapott, magyarul beszélő lakossággal:

„Mindenképpen elég haszna lett volna. [...] A magyar ifjúság gyorsan elérte a kívánt készséget a német nyelv terén. Egy öreg kereskedőnek azonban túl nagy lett a teher. Hol lenne rá ideje, hogy nyelvet tanuljon, hogy ne kelljen elhanyagolnia a munkát. Állandó félelemben élt, hogy miként jut kenyérhez. [...] Ezek a félelemben élő

²⁹ Seipp jól ítéli meg azt a tényt, hogy II. Józsefet valójában a legjobb szándékok vezérelték, amikor hatalmas birodalmának országait, az etnikailag, nyelvileg „megosztott alattvalók szívét aktív reformjaival közelebb kívánta hozni”. Céljának megvalósításában fontos tényezőnek látszott a nyelvközösség megteremtése. A közös nyelv megválasztásának tekintetében a legkézenfekvőbbnek a német nyelv bevezetése tűnt, hiszen a birodalomnak minden negyedik polgára többé-kevésbé értett vagy beszélt németül: „Kaiser Josephs Absicht war: aus allen seinen vielen Ländern ein Land zu machen, die Herzen der abgetheilten Unterthanen näher zusammen zu bringen durch Handel und Wandel. Dies zu erreichen, schien es ihm notwendig, dass sie sich nach und nach in ein und derselben Sprache erklären sollten. Die deutsche Sprache schien ihm diejenige zu seyn, welche am schnellsten in Gang getrieben werden könne, weil wohl der vierte Theil der Menschheit andere Sprachen mit deutscher Schrift bekannt, und sich darinn auszudrücken fertig wäre.” [Seipp] 1793: 134.

³⁰ „Der erste starke Schritt ist dennoch muthig zur Verbesserung des Landes geschehen. Die Grundlage zu einem ersten dauerhaften Staatssystem in Ungarn glücklich gelegt, durch befohlne und nicht abzuändernde Einführung der deutsche Sprache in Ungarn bei allen Landes-Stadt-Komitats und Herrschaftsstellen. Auf diesem Grund lässt sich was bauen. (Az első erős lépés az ország jobbítása érdekében történt. Magyarország első tartós államszerkezetének alapja jól sikerült, még pedig a német nyelv megparancsolt és meg nem változtatható, megyei, helyi és országos bevezetése révén. Erre már lehet építkezni).” [Seipp] 1788: 148

emberek terjesztették el a nép között, hogy a magyar nyelv el fog pusztulni és hogy a nyelvet elnyomják. [...] Erre nem gondolt József. Az érdekelte, hogy az alattvalói hogyan beszélnek, nem pedig az, hogy mit csinálnak. – Így azonban egy kisebb csoport dolga az egész nemzet ügyévé nőtte ki magát, és egyben gyűlöletet fakasztott a németekkel szemben, akiket az egésznek a háttérben sejtettek. Most azonban kiderült, hogy magyarok állnak emögött, akik maguknak szerettek volna dicsőséget szerezni ezzel a tervvel. Amennyire a magyar dolgozó rétegek hálásan tisztelték József császárt, ugyanannyira bántotta őket, hogy szeretve tisztelt uruk elveszi tőlük a nyelvüket. Ez volt az egyetlen, amelyben egyetértettek.”³¹

A császárnak gróf Esterházy Ferenchez intézett, végrehajtási rendelkezéseiből kiderül, hogy az uralkodó nem a magyar nyelvet kívánta kiszorítani, hanem a már egyébként is *lingua mortua*-nak számító latint igyekezett egy modern, fejlett nyelvvel pótolni. A császár élete végéig nem tudta elfogadni a magyarok nyelvrendelethez szembeni ellenérveit, ugyanígy képtelen volt megérteni érzékenységüket a Szent Korona elszállításával kapcsolatban, mint ahogyan nem értette meg azt sem, miért nem következett be soha magyar királlyá koronázása. A magyar rendek írásban rögzített régi jogaik megszegésével vádolták a császárt, miszerint az országban használatos nyelv szabad megválasztása jogukban állt. A többség ugyanakkor a német nyelvnek nem a magyarral történő helyettesítését, hanem a latin nyelv újbóli bevezetését követelte.³² Amikor a vármegyék nem engedtek álláspontjukból, és a rendek az országgyűlés összehívását követelték, a bécsi Államtanács kénytelen volt foglalkozni az ügygel. Az események végső kimenetele jól ismert. A magyar törvényhatóságoknak a német nyelv bevezetésével szemben tanúsított passzív ellenállása, valamint az egyes hivatalviselők tényleges alkalmatlansága valódi akadályt jelentett a törvény végrehajtásában. A tervet még egy ideig vegetált, hogy azután II. József halálával véglegesen a múlt kódéba vesszen. A magyarok hivatali nyelveként ismét a latin került bevezetésre.

³¹ „Der Nutzen wäre einleuchtend genug gewesen [...]. Die sämtliche Ungarische Jugend hat diese verlangte Fertigkeit in der deutschen Sprache schnell erreicht. Einen alten Geschäftsmann aber ist die auferlegte Last zu schwer geworden. Wo hat er Zeit, eine Sprache zu erlernen, ohne die Arbeit seines Berufs zu versäumen? Er hat in steter Angst gelebt, welche in jedem neuen Tag sich gehäuft hat, aus Furcht um sein Brod zu kommen. [...] Die Beängstigten [...] haben den Untergang und die Verbannung der ganzen ungarischen Sprache verbreitet und unter dem Volke ausgestreut. [...] Daran hatte Joseph nicht gedacht. Was hat ihn gekümmert: wie seine Unterthanen sprechen, wenn sie nur thun, was sie sollen! – Aber durch so ein Verbreiten ist die Sache einzelner zur Sache der Nation geworden und hat diese zugleich mit Haß gegen die Deutschen erfüllt, die man für den Rathgeber gehalten, da nun erwiesen ist, dass es Ungarn gewesen, die sich mit dem Projekt haben Ehresäulen erringen wollen. So dankbar die arbeitende Klasse der ungarischen Nation Kaiser Joseph verehrt hat, so bitter hat es dieselbe geschmerzt, dass dieser verehrte Herr dem Menschen seine einzige Sprache – wenn er sonst keine versteht – hat nehmen wollen. Dies ist der einzige Punkt gewesen, worin alle übereingestimmt haben.” [Seipp] 1793: 128.

³² Lásd erről újabban: Bíró (szerk.) 2005. Témánk szempontjában azonban e kötetből különösen Soós István tanulmánya lényeges (Soós 2005).

Térjünk vissza azonban Seipphez: üzleti útja alkalmával azt az északi útvonalat választotta, amely a Szepességen át vezetett Erdélybe, és Buda érintésével tért vissza Pozsonyba. Hivatásának megfelelően útja során elsősorban az ország németajkú területein élő lakosság leírásának szentelt nagyobb figyelmet, ami ugyanakkor arra enged következtetni, hogy célja nem csupán a gazdasági szempontból addig kiaknázatlan vidékek felfedezése volt. Behatóan foglalkozott a német városokkal és településekkel, amelyek sokkal inkább érdekelték, mint a magyarok vagy a szlovákok. Maga a szerző is utal arra az 1730–1740-es évekből származó *Völkerta-felre* (az Európában található népek és tulajdonságaik leírására), amely a németeket felettébb pozitív tulajdonságokkal ruházza fel.³³ A táblázatba foglalt jellemrajz erkölcstelenségektől és bűnös szenvedélyektől mentes, szorgalmatos, éleselméjű, kitartó, rendszerető embereknek ábrázolja a németeket. A magyarországi németajkú lakosságról szólva Seipp megállapítja, hogy miután behívták őket az országba, csak a legkritkább esetben kapták meg a legjobb földeket. Sőt, éppen ellenkezőleg: a Kárpátok lábainál fekvő területek a kövecses szántók, a kedvezőtlen klimatikus viszonyok miatt alig-alig alkalmasak a megművelésre. A Szepesség lakói azonban – mint a „legderekből emberek” – dacoltak a természettel.

„A vidéket már beépítették azok az emberek, akik töretlen vasszorgalommal küzdenek a Kárpátok vadsága, a kedvezőtlen éghajlat és a föld terméketlensége ellen; [akik aztán] egész Magyarország legjobb gyümölcseit szüretelik és a legfinomabb húskételeket élvezik, a szükségleteiket nemcsak kielégítik, de mindeközben a jólét bizonyos fokára is eljutnak [...] elegendő pénzt keresnek és megmutatják a szomszéd[ok]nak, mi mindent lehet szorgalommal elérni.”³⁴

Seipp leírásában nemcsak a szepesi parasztság tűnik ki szorgalmával, hanem a városi polgárság is, melynek tagjai elsősorban kézművesek és kereskedőemberek, és érényesség, tanulékonyosság, képzettség jellemzi őket.

„Az egész emberiség a Szepességben a felvilágosultak közé tartozik. A gyermeknevelés, a hivatali munka és a polgári élet minden terén rend uralkodik, még hozzá olyan rend, amelyet Magyarországon másutt nem tapasztalni.”³⁵

Az „egész emberiség” Seipp számára kizárólag a német származású lakosokat jelenti, vagyis nem a magyarokat, szlovákokat vagy éppenséggel a cigányokat,

³³ Stanzel (Hrsg.) 1999.

³⁴ „[...] Das Land ist von Menschen angebaut, welche mit angestrengtem eisernen Fleiß der Wuth der Karpaten, dem ungünstigen Klima und der ungernen Erd entgegen arbeiten, die beste Frucht in ganz Ungarn heraustreiben, die schmackhaftesten Speisen von ihrer Viehzucht genießen, sich alle Bedürfnisse bis zu einem Grad des Wohlstandes verschaffen, [...] hinlänglich Geld gewinnen und dem Nachbarn zeigen: was der Fleiß vermag.” [Seipp] 1793: 134.

³⁵ „[...] Die gesamte Menschheit in der Zips gehöret unter die Gattung der Aufgeklärten. Es herrscht da in der Kinderzucht, in der Amtsführung, in ganzen bürgerlichen Leben eine Art von Ordnung, welche man im Übrigen Ungarn vermisst.” [Seipp] 1793: 135.

akik mindig a rövidebbet húzzák. A magyarok arroganciájuk, a szlovákok együgyűségük, a cigányok pedig a törvények megszegésére való hajlamuk miatt járnak végül mindig pórul.

„A szepességi késmárkiak között azonban akad számos tudományos, tanult ember, kik gyakori látogatói a könyvkereskedéseknek. Ezen a vidéken az emberek a megfeszített, kemény munka után egy könyv mellett pihenik ki napi fáradaimaikat. A világ folyásáról, a külhoni irodalmakról éppúgy tudnak itt, mint a saját hazájukban történteokról. Az itt élők kiválóan beszélnek németül, a legjobb sziléziai nyelvjárásban.”³⁶

Munkájában Seipp pontosan rögzíti az útja során érintett városok infrastrukturális, társadalmi, gazdasági adottságaival kapcsolatos benyomásait, miközben bemutatja a környék bányászatból, földművelésből élő területeit is. Az olvasó azt is megtudhatja, hogyan utazhat az ember ezen a vidéken a legkényelmesebben, és mely szállókban mulathatja az idejét a legjobban. A szerző külön is szól Kassa városának Sashoz címzett tágas, biztonságos, palotaszerűen megépített fogadójáról, ahol a megfáradt utazó a leggyorsabb, legtisztább kiszolgálásban részesülhet, és ahol jó és bőséges ételeket tesznek az asztalára olcsón.³⁷ Az elővárosi fogadókól ugyanakkor Seipp óva inti az olvasóját.³⁸

Az útleírásokban gyakran találkozhatunk egy-egy jó fogadó ajánlásával. A szerzők általában külön is kiemelik az ízletesnek és túlságosan is bőségesnek jellemzett magyar konyhát. Az egyes ételek elkészítésének módja némely utazónál bizony egészségügyi konzekvenciákkal járt. Az 1789-ben kiadott geográfiai-topográfiai utazási kézikönyv a magyar borok és ételek fogyasztásának taglálásakor óvatosságra inti az idegent. Amint a könyv fogalmaz:

„a magyar vidék borai egészen kitűnőek, csakúgy, mint a jó zsíros marhahúsok, pompás szárnyasok, vadak és gyümölcsök. Az idegen, ki nem szokott ezen vidékek étkeihez, jobban teszi, ha okos mértékletességet tanúsít. A magyar borok ugyanis erősek, felhevítik az embert, s gyakran rögtön a vérebe szállanak. A zsíros húsok és szárnyasok ugyancsak rosszulletet okozhatnak. Az utazó tehát mindenképpen jól teszi, ha legalább kezdetben óvatos és mértékletes és csak szerényen élvezi e földi javak csábítását.”³⁹

³⁶ „In Käsmark selbst wohnen mehrere gründlich gelehrte Männer. [...] Dieser Strich Landes ists, welcher die Buchhandlungen am meisten braucht, in dieser Gegend erholt man sich, nach überstandner Arbeit, beym Buch. Diese Gegend ist mit dem Gang der Welt und mit der ausländischen Litteratur ebenso bekannt, als mit dem eigentlichen Vaterlande. Die Einwohner sprechen sehr gut Deutsch in der bessern Mundart der Schlesier.” [Seipp] 1793: 136.

³⁷ „[...] im geräumigen, sichern und pallastähnlichen Gasthof zum Adler in der Stadt Kaschau. Bey der schnellsten, reinlichsten Bedienung, und dem Überfluß an Speisen, wird man in Ansehung der Bezahlung da sehr billig gehalten.” [Seipp] 1793: 154.

³⁸ [Seipp] 1793: 154.

³⁹ „Die ungarischen Provinzen haben vortreffliche Weine, gutes fettes Rindfleisch, herrliches Geflügel, Wildpret, Früchte. Der Fremde, welcher noch nicht an die Nahrungsmittel dieser

Az ízletes ételek és borok – mint a borok királyaként oly sokat emlegetett tokaji – nem hiányozhattak a praktikus tanácsokat tartalmazó utazási kézikönyvekből és a korai útleírásokból sem. A magyar és az európai konyha közötti óriási különbség taglalása, csakúgy mint az egyes ételek fogyasztásával együtt járó egészségügyi veszélyek a publikációk állandóan visszatérő toposzai. Magyarország a 18. század végén, kulináris kínálata révén igen ismertté vált, ráadásul a fogadók jól kiépített hálózatával rendelkezett. A Habsburg Monarchia keleti végein ugyanakkor egészen más volt a helyzet; itt nem éppen az utazók kiszolgálása jelentette a vezető gazdasági ágazatot. Az útleírások gondosan figyelmeztetik erre az olvasót, és tanácsokat adnak, miként lehet elkerülni ezeken a helyeken az éhezést. Nemcsak Bukovina, Galícia tartozott a gasztronómiai-infrastrukturális szempontból kevésbé fejlett területek közé, hanem Csehország is. A fent idézett, 1789-es kiadású utazási kézikönyv éppen ezért az éhség, szomjúság és hideg ellen azt javasolja a bátor utazónak, hogy ha Bukovina vagy Galícia vidékén jár, vigyen magával néhány flaska jóféle bort, többféle száraz hideg élelmiszert, némi csokoládét, teát, no és persze takarót (mivel gyakran csak szalma jut fekhelyül), így azután garantáltan nem fog hiányt szenvedni élvezhető kosztban és italban.⁴⁰ Hasonló leírást találunk a porosz Johann Peter Willebrandt 1761-es útleírásában Csehország vonatkozásában.⁴¹

A *Neue Allgemeine Deutsche Bibliothek* 1794-ben recenzálta Seipp útleírását.⁴² A recensens alapvetően szórakoztatónak és hasznosnak ítélte a kis kötetet, bár néhány rövid kritikai észrevételt is ejtett, például a *perfectum* alakok túlságosan gyakori használatával, vagy éppen a személyes elbeszélő forma alkalmazásával kapcsolatban. Azt írja, hogy „a szerző egy jófejű és jó megfigyelőképességű ember, aki azonban az általa beutazott területekről igen igénytelen módon számol be.”⁴³

Länder gewöhnt ist, muß sich bei diesen Umständen einer klugen Mäßigkeit befeissen. Die ungarischen Weine sind stark, erhitzten und gehen häufig in das Geblüte. Das fette Fleisch und Geflügel kann einem nicht daran gewöhnten Magen mancherlei Uebelkeit zuziehen. Der Reisende wird also wohl thun, wenn er wenigstens Anfangs mit Vorsicht und Enthaltbarkeit lebt, und jede Lockung der Landesprodukte mäßig genießt.” *Reisehandbuch* 1789: 342.

⁴⁰ „In Galizien und der Bukowine sind die Wirthshäuser auf dem platten Lande meistens noch nicht gut bestellt. Durch diese Gegenden Reisenden werden also wohl thun, wenn sie stets einige Flaschen guten Wein, einige trockne und kalte Eßwaaren, auch Schokolade, Thee etc. nebst Bettdecken, und dergleichen mit sich führen, weil sie sonst vielleicht manchmal Mangel an genießbarer Kost und Trank leiden, und nichts als Stroh zu ihrem Lager finden dürften.” *Reisehandbuch* 1789: 342.

⁴¹ „Es finden sich im Böhmischem hie und da in den Wirths-Häusern weniger Vorrath an Lebens-Mitteln sowohl, als insbesondere an Betten, Thee, Coffee, und Toback; und das dazu gehörige Geräth ist den auf dem Lande wohnenden Böhmen fast gänzlich unbekannt [...] (Csehországban itt-ott a vendégfogadóknak meglehetősen szűkösség tapasztalható, kevés az ágy, de különös a tea, a kávé és a dohány hiányzik, ráadásul a hozzájuk tartozó eszközöket a vidéki csehek nem is ismerik).” Willebrandt 1761: 277.

⁴² NADB Bd. 12., Stk. 1., Heft 3.

⁴³ „Man findet an dem Verf. einen Mann von Kopfe und Beobachtungsgeist, der seine Bemerkungen über die von ihm, zum Theil mehrmalen bereiseten, Gegenden, von denen einige nur wenig bekannt sind, ziemlich anspruchslos mittheilt.” NADB Intelligenzblatt 39. 128.

A recenzió szerzője ugyanakkor azt is megemlíttette, hogy kötete harmadik részében a kiadó Lehmannra hivatkozik, s őt szándékozik helyesbíteni – a recenzens tehát nyilvánvalóan nem volt tisztában azzal, hogy a két személy egy és ugyanaz.

* * *

Seippnek, magyarországi utazása során érzékelhetően túlsúlyba kerültek a pozitív tapasztalatai. Élményei és benyomásai alapján az olvasó kritikus és társadalomtörténetileg átfogó információkat kaphat. A Szepesség volt az a terület, amely őt Erdély mellett a leginkább megérintette. Véleménye szerint egyetlen szepességinek se jusson eszébe, hogy Bécsben lakják. Ahogyan ő fogalmaz:

„Oh, ti ott lenn, boldog emberek! Töletek nem szívesen válik meg az ember. Soha, egyikőtök se irigyelje, ti szorgalmatok révén szerencsés népek a bécsiek kincseit! Senkinek ne jusson eszébe közületek, hogy szívesebben lakna Bécsben, ahol könnyebben lehet száz guldenet keresni, mint nálatok tízet. A ti tíz guldenetek többet ér és nagyobb az értéke, mint a bécsieknek a maga száza Bécsben.”⁴⁴

Christoph Seipp színigazgató személyében már azt az utazót testesíti meg, aki véleményét és az általa leírtakat saját személyes élményei alapján fogalmazza meg, és munkáját nem befolyásolják a könyvtárak vonatkozó irodalmának toposzai.

Fordította: *Krász Lilla*

FORRÁSOK

ADB = Nicolai, Christoph Friedrich (Hrsg.) 1765–1796: *Allgemeine deutsche Bibliothek*. Zeitschrift. Bde 1–117, 20 Anhänge. Berlin – Stettin. Interneten: <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/adb/> (Letöltés: 2009. szeptember 15.).

Bacon, Francis 1985 [1625]: *The Essays*. (Reprint from *The Essays or Counsels civill and morall of Francis Lo. Uerulam Viscount St Alban, newly enlarged 1625, printed by John Haviland in London.*) (Penguin Classics.) London. (Julow Viktor (ford.) 1987: *Francis Bacon esszék, avagy tanácsok az okos és erkölcsös életre.* Európa Kiadó, Budapest.)

⁴⁴ „[...] die ihr da unten wohnt, glückliche Menschen! Von euch trennt man sich ungern. Möge doch nie Einer unter Euch, ihr durch Fleiß glücklichen Leute, den Bewohner Wiens seiner Schätze wegen beneiden! Möge es keinem von Euch einfallen zu wünschen: dass er doch in Wien wohnen könne, wo hundert Gulden leichter zu erringen sind, als bey Euch zehne! Eure zehne sind mehr werth und gelten bey euch mehr, als des Wiener seyne hundert zu Wien.” [Seipp] 1793: 140–141.

- Bernoulli, Johann 1781–1784: *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zur Erweiterung der Länder- und Menschenkenntnis dienender Nachrichten*. I–XVII. Berlin.
- [Born, Ignaz von] 1774: *Briefe über Mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben Johann Jacob Ferber*. Frankfurt – Leipzig.
- Brown, Edward M. D. 1686: *Aufnehmgehaltenes Gutachten und Veranlassung der Kön. Engell. Medicinischen Gesellschaft in Londen Durch Nederland, Teutschland, Hungarn, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steiermark, Kärnthen, Carniolen, Friaul, u. gethane ganz sonderbare Reise Worbey tausenderley merckwürdige Seltamkeiten verschiedener Königreiche Länder ober-und unter-irdischer verwunderliche Gebäude, Städte, Bäder, Brunnen, Flüsse, Berge, wie auch Gold-Silber-Kupffer-Bley- und Queck-Silber-Minen und anderer Mineralien u. danebenst einem wohl-untersuchten Unterschied vielerley Völcker, deren Religionen, Sprach-Arten, Kleidung, Leibs- und Gemüths-Beschaffenheit: Fremder Thiere, Früchte u. auf das eigentichst-deutlichst-und lebhafteste vorgestellt werden*. Johan Ziegler Verlag. Nürnberg.
- Einsiedl, Christoph 1782: *Beschreibung der gräußlichen Mordthaten sammt dem Todesurtheil über die Menschenfresser, und Räuber-Bande in Hungarn, nach der wahren Geschichte geschildert von Christoph Einsiedl*. Jahn, Wien.
- Hoffmannsegg, [Johann Centurius Hoffmann Graf von] 1800: *Reise des Grafen Hoffmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze*. Bey C. G. Anton, Görlitz.
- Jesinger, Alois (Hrsg.) 1928 [1776]: *Wiener Lekturkabinette*. (Faksimile des Einrichtung des neuen LecturCabinets zu Wien im Jahr 1776.) Berthold & Stempel, Wien.
- Keyßler, Georg Johann 1741: *Johann Georg Keysslers neueste Reise durch Teutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen*. N. Förster, Hannover.
- Lehmann, Johann 1785: *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*. Hertel, Dünkelspiel – Leipzig.
- Montag, Johann Leopold 1760: *Die Donau-Reise, das ist kurzverfasste Nachricht von denen Strömen, Flüssen und Bächen, welche der Donau zugebracht werden u.s.w., von J.F.F. Regensburg*.
- NADB = Nicolai, Christoph Friedrich (Hrsg.) 1793–1806: *Neue allgemeine deutsche Bibliothek*. Zeitschrift. Bde 1–104, 10 Anhänge. Berlin – Stettin. Interneten: <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/nadb/> (Letöltés: 2009. szeptember 15.).
- Nicolai, Cristoph Friedrich 1785: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Belehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*. Berlin – Stettin.
- Pezzl, Johann 1784: *Reise durch den Baierschen Kreis*. Salzburg – Leipzig.
- Reisehandbuch* 1789 = *Geographisch- und topographisches Reisebuch durch alle Staaten der österreichischen Monarchie. Nebst der Reiseroute nach Petersburg durch Pohlen*. Gräffer und Comp., Wien.
- Rottenstein, Gottfried von 1783: *Reise von Wien nach Böhmen und Sachsen im May 1783*. Berlin.
- Rottenstein, Gottfried von 1784: *Beschreibung der Insel Schütt in Ungarn*. Berlin.

- SA = Schlözer, August Ludwig (Hrsg.) 1782–1793: *Stats-Anzeigen*. Zeitschrift. Bde 1–18. Göttingen. Interneten: <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/statsanzeigen/> (Letöltés: 2009. szeptember 15.).
- Schwartner, Martin 1798: *Statistik des Königreichs Ungarn. Ein Versuch*. Trattner, Pest.
- [Seipp, Christoph] 1793: *Reisen von Preßburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen: und von da zurück nach Preßburg* [szerző nélkül]. Frankfurt – Leipzig.
- [Seipp, Christoph] 1788: *Briefe buntscheckigen Inhalts, den Zeitläufen gemäß geschrieben im Jahr 1784 und herausgegeben im Jahr 1788, mit Anmerkungen vom Herausgeber*. [szerző nélkül]. Frankfurt am Main – Leipzig.
- Sulzer, Franz Josef 1782: *Altes und Neues, oder dessen litterarische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn, Österreich, Bayern, Schwaben, Schweiz und Elsaß in drey Sendschreiben an Herrn Prediger Theodor Lange zu Cronstadt in Siebenbürgen. Gedruckt im Jahre 1782*. Kronstadt.
- Tolnai Gábor (szerk.) 1987: *Teleki József utazásai, 1759–1761*. Budapest.
- Townson, Robert 1797: *Travels in Hungary*. London.
- V. Windisch Éva (s.a.r.) 1955: *Bethlen Miklós Önéletrása*. I–II. Budapest.
- Willebrandt, Johann Peter 1761: *Historische Berichte und praktische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland, in die Niederlande, in Frankreich, England, Dännemark, Böhmen und Ungarn*. Frankfurt – Leipzig.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bíró Ferenc (szerk.) 2005: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Csáky, Moritz 1981: *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. (Veröffentlichung der Kommission für die Geschichte Österreichs 10.) Wien.
- Soós István 2005: II. József nyelvrendelete és a „hivatalos Magyarország”. In: Bíró Ferenc (szerk.) 2005: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Argumentum Kiadó, Budapest, 261–301.
- Stanzel, Franz K. (Hrsg.) 1999: *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*. Winter, Heidelberg.
- Tancer, Jozef 2005: Die Innensicht der Außensicht: Pressburg in deutschsprachigen Reiseberichten des 18. Jahrhunderts. In: Frimmová, Eva – Klecker, Elisabeht (Hrsg.): *Itineraria Posoniensia. Akten der Tagung Reisebeschreibung in der Neuzeit*. Academic Electronic Press, Bratislava, 294–303.